

Straten in de lucht

Streets in the Air

Het Adelphi van de gebr. Adam - Londen, 1768-1772
The Adam Brothers' Adelphi, London, 1768-1772

Overwelfde toegang tot het Adelphi
onder de Royal Society of Arts
Tunneled entrance to the Adelphi
under the Royal Society of Arts

The Urban Enclave

De stadsenclave

Als je St Paul's Cathedral verlaat en bovenaan de trap stilstaat, kijk je in westelijke richting uit over Ludgate Hill, een straat die geleidelijk zo'n 6 m afdaalt naar de overkluisde rivier de Fleet. Verderop gaat de straat weer omhoog, heet nu Fleet Street en passeert de verlaten kantoorpaleizen van de landelijke dagbladen. De Inns of Court, thuisbasis voor juristen, die al vroeg de stadsgrenzen ontvlucht waren, liggen daarachter. De straat loopt verder, vlak, soms met een flauwe bocht naar links, evenwijdig aan de zo'n 200 m in zuidelijke richting gelegen oever van de rivier de Theems. Ter hoogte van Aldwych biedt een Romeinse vestibule toegang tot de ruime binnenhof van Somerset House, een achttiende-eeuwse herontwikkeling op de plaats van een van de voormalige bisschoppelijke paleizen die onder de Tudors de hellingen tussen de straat, nu Strand genaamd, en de rivier bezetten. De hellingen die de straat en rivier scheiden, worden doorsneden door nauwe straten en stegen, van waaruit je een blik op het water kan werpen. Verderop in de straat bevindt zich een bredere opening: Adam Street, die niet naar beneden loopt maar vlak is aangelegd, met aan het einde een open zicht op de lucht; aan één kant van de straat staat een aantal voorname, maar sterk gewijzigde huizen. Een blok verder bevindt zich een smalle opening: Durham Hill, die wel de helling volgt, maar abrupt ophoudt bij een boogvormige opening in de van een portico voorziene achtergevel van de Royal Society of Arts. Dit is alles wat er over is van een van de grootste in één keer ontwikkelde woningbouwprojecten in het achttiende eeuwse Londen.

Edinburg, Rome en Londen

William Adam (1689-1748), de meest vooraanstaande Schotse architect van zijn tijd, had tien kinderen: zes dochters en vier zoons. De tweede zoon Robert, geboren in 1728, werd opgeleid in Edinburg, waar hij na het bezoeken van de universiteit op zijn vaders bureau ging werken. Na diens overlijden stichtte hij samen met zijn broer John een architectenbureau, dat na vijf jaar zoveel succes had dat hij een Grand Tour kon maken, zoals het een gentleman betaamde. Samen met een adellijke vriend ging hij in 1754 op reis. Gedurende de volgende vier jaar bezocht hij Florence en Rome, waar hij door de architect en kunstenaar Charles-Louis Clérisseau in de tekenkunst werd onderwezen, Giovanni Battista Piranesi ontmoette en kennis maakte met het werk van de archeoloog en kunsthistoricus Johann Joachim Winckelmann. Via Venetië zette hij zijn tocht voort naar Split (Spalatro) in Dalmatië, waar hij de ruïnes van het paleis van Diocletianus opmat.

In 1758 keerde Robert Adam niet terug naar Schotland, maar naar Londen, dat toen met een bevolking van 740.000 zielen ongeveer zo groot was als Parijs, en waar, zoals Casanova opmerkte, '(...) everything is easy to him who has money and is not afraid of spending it'. Samen met zijn broers James en William en twee van zijn zusters zette hij hier een huishouden op, en startte een nieuw architectenbureau, financieel gesteund door broer John in Schotland. De zeer succesvolle gravures van de *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro*, gepubliceerd in 1764 en voorzien van een lijst met invloedrijke inschrijvers, onder wie de koning, was onderdeel van hun pr-strategie.

Wedijverend met de eveneens uit Schotland afkomstige William Chambers, maakte Robert Adam in nauwelijks tien jaar tijd zijn ambitie waar om de meest modieuze architect in het Verenigd Koninkrijk te worden. De volgende 20 jaar behield hij die positie

The visitor leaving St Paul's Cathedral, pausing at the head of the steps and looking west, faces a street, Ludgate Hill, that drops downhill to the valley of the culverted River Fleet some 6 m below. The street beyond then climbs again to become Fleet Street and passes the now-abandoned palatial offices of the national newspapers, behind which on either side are the Inns of Court, home of the legal profession and early escapees from the City's boundaries. The street continues, level, with occasional shallow turns to the left, to follow the bank of the River Thames now some 200 m to the south. At Aldwych, a Roman vestibule opens into the expansive courtyard of Somerset House, an eighteenth-century redevelopment of one of the sites of the bishops' palaces which in the Tudor period lined the slopes between street, the Strand, and river. Separating these, the slopes are now cut by narrow streets and alleys that provide downward views of the water. Further along, however, a broader opening, Adam Street, extends levelly, the sky at its end, and lined on one side with a few grand but much-altered houses. A block beyond again a small opening, Durham Hill, follows the slope, but stops abruptly in an arched opening in the porticoed back of an institutional building, the Royal Society of Arts. These are all that remain of one of mid-eighteenth century London's largest single housing designs.

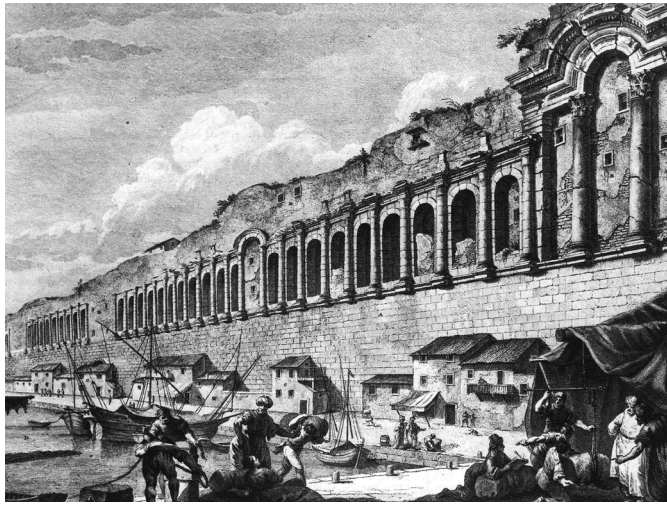
Edinburgh, Rome and London

William Adam (1689-1748), the leading Scottish architect of his generation, had ten children: six daughters and four sons. Robert, the second son, born in 1728, was educated in Edinburgh where after attending the university he worked in his father's office. On the latter's death in 1748, with his brother John, he established a practice whose success after five years allowed him to undertake the gentleman's Grand Tour. He set off in 1754 with an aristocrat friend and in the following four years visited Florence and Rome, where he studied drawing with the architect and artist Charles-Louis Clérisseau, met Giovanni Battista Piranesi and was introduced to the work of Johann Joachim Winckelmann, archaeologist and art historian. He continued via Venice to Split (Spalatro) in Dalmatia where he measured the ruins of Diocletian's Palace.

In 1758 Robert Adam returned not to Scotland but to London, then with a population of 740,000, roughly the same as that of Paris, and where, as Casanova remarked '... everything is easy to him who has money and is not afraid of spending it'. Here, joined by his brothers James and William and two of his sisters, he set up household and, financed by brother John in Scotland, set up a new architecture practice. The very successful engravings of *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro*, published in 1764 to a list of influential subscribers including the king, was part of their marketing drive.

Competing for work and prestige with his fellow Scot William Chambers, in only ten years he fulfilled his ambition to become the most fashionable architect in the United Kingdom, which he remained for the subsequent 20 years with work from private clients and from speculative developments for which the practice offered financial, design and contracting services. While they had previously developed single and small groups of houses in the increasingly fashionable areas of the West End, in 1768 the Adams embarked on their largest speculation yet in London.

'Engraving' uit Robert Adam:
*Ruins of the Palace of the Emperor
 Diocletian at Spalatro, 1764*
 'Engraving' from Robert Adam:
*Ruins of the Palace of the Emperor
 Diocletian at Spalatro, 1764*

Gravure van Adelphi Terrace, uit het
 boek: *The Works In Architecture
 Of Robert and Of James Adam,
 Esquires*, gepubliceerd in Londen,
 1822
 Engraving of Adelphi Terrace, from
 the book *The Works In Architecture
 Of Robert and Of James Adam,
 Esquires*, published in London in
 1822

Perspectief van het voorstel voor
 South Bridge, Edinburg, ca. 1785
 (niet gerealiseerd)
 Perspective view of the proposed
 South Bridge, Edinburgh, ca. 1785
 (not realized)

met werk voor particuliere opdrachtgevers en met projectontwikkeling; het architectenbureau regelde de financiering, maakte het ontwerp en trad op als aannemer. Waar de Adams eerst individuele en kleine groepen rijhuizen in eigen beheer hadden ontwikkeld in de meer gewilde buurten van West End, startten ze in 1768 in Londen met hun tot dusver grootste onderneming.

Projectontwikking

In 1768 kochten de broers van de hertog van St Albans een stuk grond van 1.33 ha, waarop een erfpacht van 99 jaar rustte. In het noorden vanaf de Strand waren er twee toegangen; aan de zuidkant werd het terrein begrensd door de Theems. De Adams hadden het plan: 'to raise a great building of a semi-public nature in a monumental manner'. Het is onduidelijk waarom ze dachten dat de locatie aantrekkelijk zou zijn voor de clientèle die ze op het oog hadden, namelijk de bovenlaag van de professionele middenklasse: dokters, advocaten, bankiers en ambtenaren. Hoewel de locatie over de weg en over de rivier goed verbonden was met zowel de City in het oosten als Whitehall en Westminster in het westen, bevonden de *squares* van Mayfair en vooral van St James zich dichterbij de plek waar de machtigen der aarde zich het liefste bevonden, namelijk het Koninklijk Hof.¹

Het eerste voorstel voor het Adelphi betrof 24 'first-rate'-huizen, maar de eerste verkavelingsschets, die aan koning George III werd aangeboden, liet een verdubbeling van dit aantal zien.² Uiteindelijk werden er 49 huizen gebouwd, aan weerszijden van twee nieuwe straten tussen de Strand en de Theems. De kopgevels van de nieuwe straatwanden omsloten de Royal Terrace die uitkeek over de rivier. De bouw begon onmiddellijk. Het architectenbureau was in deze tijd flink gegroeid en had belangen in elk onderdeel van de projectontwikkeling: van de financiering tot en met de aankoop van bouw materiaal. Maar het bureau stond daarmee ook bloot aan allerlei risico's; in 1772 leidde een crisis in de Engelse en Schotse bankwereld ertoe dat de leningen aan de gebr. Adams werden ingetrokken. Het werk werd abrupt afgebroken.³

Ondanks de hulp van hun broer John in Schotland en de verkoop van een deel van hun eigen kunstcollectie, waren de Adams niet in staat voldoende geld bij elkaar te krijgen om hun project te voltooien. Ze werden gedwongen een loterij te houden om van de onverkochte huizen af te komen. De verwachting de ondergrondse opslagruimtes aan één partij te kunnen verhuren werd nooit waargemaakt. Dit kwam mede doordat de gewelven regelmatig onder water liepen door de toegenomen getijdengevoeligheid van de Theems, sinds de gedeeltelijke herbouw van London Bridge in 1758-1762. Van de drie geplande niet-woongebouwen, werden er maar twee gerealiseerd: het hoofdkwartier van de Royal Society of Arts, en de twee rijen met winkeltjes bij de ingang van de Strand. De geplande kerk kon niet rekenen op een geldschieter of fondsen.

Maar ook de verwachte chique clientèle kwam niet, met uitzondering van een of twee 'trekkers' zoals de bekende acteur en theaterdirecteur David Garrick die het middelste huis van Royal Terrace, nummer 5, betrok. De locatie kwam onmiddellijk in een neerwaartse spiraal terecht. Sommige huizen bleven onbewoond, andere werden direct onderverdeeld en drie ervan werden jammerlijk samengevoegd tot een hotel.

Ondanks de financiële catastrofe, en nog vóór Robert's plotse linge overlijden in 1792, gingen de Adams door met de ontwikke-

Speculation

In 1768 the brothers bought a 99 year lease for 1.33 ha of land owned by the Duke of St Albans and accessed at two points from the Strand on the north, and bordered on the south by the Thames. There they intended 'to raise a great building of a semi-public nature in a monumental manner'. It is not clear why they thought that the site would be attractive to their intended clientele, the professional upper middle classes: doctors, lawyers, bankers and civil servants. Although it was conveniently connected by road and river to both the City to the east and Whitehall and Westminster to the West, the squares of Mayfair and especially St James were closer to where the powerful preferred to be: the Court.¹

The first proposal for the Adelphi was for 24 'first rate' houses, but the first drawing of the layout, presented to George III, showed twice as many.² The built scheme had 49, arranged on either side of two new streets running between the Strand and the Thames, where their gable ends enclosed the Royal Terrace facing the river. Building work started immediately. By this time the firm had expanded and had interests in every aspect of the business of development: from finance to material supplies. They were exposed to all the risks, and in 1772 a crisis of English and Scottish banks prompted the withdrawal of the Adams' credit, causing an abrupt halt to work.³

In spite of help from their brother John in Scotland, and selling part of their own art collection, the Adams were unable to raise money to complete the scheme and were forced to hold a lottery to dispose of the unsold houses. The hoped-for single tenant for the whole of the subterranean vaults never materialized, and since the partial rebuilding of London Bridge in 1758-1762 had allowed the flow of the Thames to become more tidal, its floor frequently flooded. Of three proposed non-residential buildings, only two, the headquarters of The Royal Society of Arts on John Street, and the two rows of small shops flanking the entrance from the Strand, were built. The intended church never attracted a sponsor or funds.

Nor did the expected fashionable clientele, and with the exception of one or two 'anchor leases' such as that of the distinguished actor-manager David Garrick who took the central house, number 5, of the Royal Terrace, the area started to decline immediately. Some houses remained unoccupied, others were immediately subdivided and three had the indignity of being combined into a hotel.

Despite the financial catastrophe, and before Robert's sudden death in 1792, the Adams went on to develop two more speculative housing schemes in London. In Portland Place for the Duke of Chandos they planned 'a street of palaces', realized as large but conventional terraces of houses with modest decorations, and the grand Fitzroy Square of which three sides were completed, one with very fine stone façades.

The Adelphi never became highly fashionable throughout its life, and the Strand remained as much of a thoroughfare as a smart shopping street. In the 1860s the Thames was embanked, moving its shore 100 m away from the Adelphi's quay to the south so that the terrace looked out over Embankment Gardens. In 1872 the façade of Royal Terrace was drastically altered and the delicacy of Adam's design destroyed: the ground floor was covered in rusticated rendering, the fine Georgian window mullions were removed, and a new pediment crowned the centre.

Finally, in 1936, all the houses of the central block, including

Royal Terrace en kade, foto uit
1936 net voor de sloop
Royal Terrace and wharf, photo
taken in 1936 before demolition

De gewelven van het Adelphi
The Adelphi Arches

ling van nog twee woningbouwprojecten in Londen. In Portland Place ontwierpen ze voor de hertog van Chandos 'a street of palaces', grote, conventionele *terraces* samengesteld uit bescheiden gedecoreerde huizen, en het voorname Fitzroy Square, waarvan drie zijden werden voltooid, één daarvan met prachtige natuurstenen gevels.

Zolang het Adelphi bestond, werd het nooit erg gewild, en de Strand bleef veeleer een drukke verkeersader dan een elegante winkelstraat. In de jaren 1860 werd de Theems versmald en van kades voorzien, waardoor zijn oever vanaf de Adelphi-kade 100 m in zuidelijke richting werd verlegd; de Royal Terrace zag sindsdien uit op Embankment Gardens. In 1872 werden de gevels aan de zijde van de Royal Terrace drastisch gewijzigd en het delicate Adam-ontwerp vernietigd: de begane grond werd bedekt met rustica, de verfijnde *Georgian* kozijnen en roedeverdelingen werden verwijderd, en het midden werd bekroond met een nieuw fronton.

In 1936 ten slotte werden alle huizen van het middelste blok, inclusief de Royal Terrace en het merendeel van de gewelven daaronder, afgebroken en vervangen door een onbeduidend kantoorgebouw. Slechts een klein aantal, sterk gewijzigde huizen in de straten rondom bleven staan. Het werk van de gebr. Adams kon worden toegevoegd aan de lijst van schandelijke sloopgevallen die zich tussen de twee wereldoorlogen voordeden, waaronder de sloop van de Bank of England van John Soane in de jaren 1920 en de sloop van John Nash's Regent Street in de jaren 1930. Substantiële restanten van de ondergrondse gewelven van Lower Robert Street zijn nog te vinden aan de zuidkant van het terrein, nu in gebruik als parkeergarage. Ze zijn bereikbaar vanuit York Buildings of vanaf de voormalige kade bij Savoy Place.

Het Adelphi

In het achttiende-eeuwse Londen van de gebr. Adam was er geen kwestie van dat men een andere typologie dan die van het individuele woonhuis zou verkiezen. En er waren ook geen signalen dat men alternatieven overwoog voor deze buitengewoon veelzijdige uitvinding, die zich sinds de brand van Londen in 1666 gedurende anderhalve eeuw had ontwikkeld. (De karakteristieke *Georgian*, gestapelde eenlaagse appartementen in Edinburgs New Town met hun gemeenschappelijke voordeuren naar de straat zijn in Londen nooit gebouwd). Het enige model voor stadsuitbreidingen in Londen waren aaneengeschakelde rijwoningen in elke mogelijke lengte en meestal met een gelijke hoogte, die door middel van een compact grid van straten en *squares* zo werden gearrangeerd, dat ze op het beschikbare terrein pasten. Omdat de bouwterreinen met wisselende afmetingen afzonderlijk werden verkocht of verhuurd, en ze daarna in kavels voor individuele huizen werden opgedeeld, was er weinig samenhang tussen deze ontwikkelingen.

Bij de publicatie van zijn werk gaf Robert Adam zelf de beste, laconieke, beschrijving van het Adelphi. Ze combineert geruststellende opmerkingen over de conventionele 'level streets', met de onbekende gevaren van de 'subterranean streets and warehouses', waarboven de kopers zouden komen te wonen:

De prent hierboven toont de Royal Terrace, de Huizen en Openingen van de straten die naar de Strand voeren: Samen met de Werven, de Arcade en de toegang tot de Ondergrondse

Royal Terrace and the majority of the vaults below, were demolished and replaced by an undistinguished office building, leaving only a few much-altered houses in the surrounding streets. The Adams' work joined the list of scandalous interwar demolitions that included John Soane's Bank of England during the 1920s and John Nash's Regent Street in the 1930s. Substantial vestiges of the subterranean vaults of Lower Robert Street survive on the site's southern side, now used as a car park and reached from York Buildings or from the site of the former quay on Savoy Place.

The Adelphi

There was never any possibility in mid-eighteenth century London of the Adams or anyone else in England developing a typology other than the house, and they showed no sign of considering alternatives to this extraordinarily versatile invention that had been developed over the century and a half since the fire of 1666. (The characteristic Georgian stacked single-floored apartments of Edinburgh's New Town with their communal front doors to the street had never been built in London.) The single model for laying out developments in London was of houses disposed in rows of any length with a common building line and usually of a single height, these then arranged to suit the site and its topography in compact rectilinear patterns of streets and squares. Since sites of varying sizes were sold or leased separately, each then subdivided into plots for individual houses, there was little coordination between developments.

The laconic and best description was given by the architect himself in the publication of his work. This combines reassurance in observing the conventions of the 'level streets' with the wild risk of the 'subterranean streets and warehouses' above which their leaseholders would find themselves:

The above print exhibits the Royal Terrace, the Houses and Openings of the streets leading to the Strand: Together with the Wharfs, Arcade and entrance to the Subterranean Streets and warehouses of the Adelphi . . . being so contrived as to keep access to the houses level with the Strand and distinct from the traffic of the Wharfs and Warehouses.⁴

The engraving, while clearly demonstrating both, is required to sell the glamour and uniqueness of inhabiting part of a 78-m-long grand palace, high above the wide, smelly Thames, with views south from its principal rooms on the first floors of the river and across it to the gardens and spotty industry of its distant south bank. (Its point of view and the way in which the arcade and its superstructure are shown rearing up from the quay are of course reminiscent of the earlier drawing of the walls of Diocletian's palace.) The terrace's façade is represented as a palace by the extremely modest projection and decoration of the houses at its ends and centre. Its otherwise plain stock-brick plane surfaces are decorated with shallow flat pilasters with stucco and terracotta decorations of entwined honeysuckle capped with a continuous frieze of acanthus.

The built Adelphi scheme is an exercise in maximizing density: to fit as many houses onto the site as possible. While its site was just large enough for a square, for example, the size of St James's (started 1665), its perimeter would have offered far fewer houses than the scheme adopted at Adelphi. Only the Royal Terrace with its southerly view offered any amenity beyond that of the con-

Straten en pakhuizen van het Adelphi (...) die zo zijn bedacht dat de toegangen tot de huizen op het niveau van de Strand blijven en afgescheiden zijn van het verkeer van de Werven en Pakhuizen.⁴

Hoewel de gravure beide aspecten duidelijk aangeeft, is hij bedoeld om de pracht en uitzonderlijkheid te verkopen van het wonen in een gedeelte van een groots paleis van 78 m lengte, dat hoog boven de brede, stinkende Theems ligt, met een uitzicht vanaf de bel-etage in zuidelijke richting: op de rivier en voorbij de rivier op de tuinen en morsige bedrijvigheid aan de verre zuidoever. (In het gezichtspunt en de manier waarop de arcade en de bovenbouw worden getoond, oprijzend vanaf de kade, herkennen we natuurlijk de vroegere tekening van de muren van het paleis van Diocletianus). De façade van het centrale bouwblok wordt voorgesteld als een paleis door de licht naar voor stekende en sober versierde huizen aan het einde en in het midden van het blok. De verder vlakke gevels in standaard baksteen zijn versierd met ondiepe, platte pilasters met een stuc- en terracottaversiering van door elkaar gevlochten kamperfoelie, met hierop een doorlopend fries van acanthus.

Het uitgevoerde Adelphi is een oefening in het maximaliseren van dichtheid: zoveel mogelijk huizen inpassen op de locatie. Hoewel het terrein net groot genoeg was voor een *square*, bijvoorbeeld met de afmetingen van St James's Square (1665), zou zo'n bebouwing veel minder huizen hebben opgeleverd dan de opzet die voor het Adelphi is gekozen. Alleen de Royal Terrace met zijn uitzicht op het zuiden leverde iets meer woongenot op dan huizen die op dat moment elders werden gebouwd. Zowel de huizen van de Royal Terrace als de overige huizen van het Adelphi staan op buitengewoon kleine kavels. De achtergevels van de Royal Terrace en die van de straat erachter liggen slechts 8 m uit elkaar. (De plannen geven geen informatie over het stallen van paarden, laat staan rijtuigen, zoals die voorzien werden in de *mews* van minder compacte ontwikkelingen – misschien werden ze ergens in de gewelven beneden gestald, of buiten het plangebied, en als dat zo is, zou dit een van de eerste, rijtuigvrije enclaves zijn geweest).

De huizen zelf werden ontworpen met een zekere grandeur. Ze bestaan meestal uit zes lagen, met een ongebruikelijk, uit twee lagen bestaand souterrain – voor de keuken en de bedienden – dat te bereiken was via de 'area': een diepe opening tussen huis en stoep. Daarboven zijn nog vier lagen, de bovenste opnieuw bestemd voor bedienden. In de plattegrond bevinden zich tussen de woningscheidende, gemeenschappelijke bouwmuren (hart op hart 6,30 m) twee kamers, voor en achter, die gescheiden worden door een centraal trappenhuis dat over de volle hoogte door een daklicht van natuurlijk licht wordt voorzien. Op de overlopen zijn wc's gelegen, die geventileerd worden door smalle schachten. De plafondhoogten zijn ruim bemeten; die van de bel-etage is 4,20 m. Kopers of huurders konden gebruik maken van de diensten van het architectenbureau van de Adams om de kale ruimten in te richten in hun toen zeer modieuze stijl met schoorsteenmantels, plafonds en fraaie mahoniehouten deuren en kozijnen. De tekeningen van het interieurontwerp voor het huis van Garrick zijn bewaard gebleven en demonstren een ingehouden luxe.

Hoe weelderig de huizen ook waren, de 'fundatie' was het

temporary houses being built elsewhere. But both these and the remainder on the conventional streets are on extraordinarily small plots. The backs of Royal Terrace and those of the street behind it are a mere 8 m apart. (There appears from the plans to be no accommodation for horses, let alone carriages, such as that provided in the mews of less dense developments elsewhere – perhaps they were stabled somewhere in the vaults below, or off-site and, if so, this would have been one of the first carriage-free enclaves.)

The houses themselves were designed with some grandeur. They are generally of six storeys with an unusual two basement floors, for kitchen and servants, with access from the pavement outside via a deep 'area'. There are four floors above, the topmost attic accommodating more servants. In plan, between the party walls (at 6.3 m centres) are two rooms, front and back, separated by a central full-height roof-lit staircase off whose landings are WCs ventilated by a narrow shaft. The ceiling heights are very generous, those of the first, principal floor being 4.2 m. Purchasers of a lease could employ the Adams' office to fit out the house shells in their very fashionable style concentrating on the chimney pieces, ceilings and handsome mahogany doors and frames, and the drawings of the proposed decoration of Garrick's house survive to demonstrate its restrained luxury.

While its houses were lavish, the most expensive element of the scheme was its 'foundation': the huge area of warehousing, its floor just above the level of the water and 9.75 m below the level of the terrace. A daring innovation in London, it may have seemed less shocking to Robert Adam, who had lived in Edinburgh with its wild changes of level, and indeed later sketched schemes for negotiating some of them. Neither is it entirely fanciful to see the influence of Robert's Roman education and his familiarity with Piranesi's engravings.

Accessed from both the new quay to the Thames and by horse ramps from Durham Hill off the Strand and from York Buildings at the west edge of the site, and served by its own system of roads matching those above, this huge brick-built cross-vaulted structure provided continuous one- and two-storey accommodation, lit and ventilated by shafts reaching up to the edges of the streets above.

Epilogue

While the Adelphi had no immediate domestic progeny, the Adams' professional rival, Sir William Chambers, when commissioned in 1775 to design new government offices on the site of the former palace of the Savoy further along the Strand to the east, with some high style repeated the Adelphi's site strategy. He placed a square or court of 'houses' for civil servants' offices over a massive basement accessible both from the Strand and below from the Thames, whose water was invited to serve quays under the building.

While the Woods in Bath had already experimented with single developments at the Circus (begun 1754) and Royal Crescent, begun in 1767, the contemporary Adelphi did establish the idea of an architect-designed ensemble of houses, the single palace-front, which could be arranged to form squares, in the subsequent development of domestic London in the later eighteenth and the nineteenth centuries.⁵ But the 'deck' was never adopted: few sites elsewhere offered the required providential change of level and the notion of living above warehouses or water was probably

Hoek John Street/Adam Street
Corner of John Street/Adam Street

duurste onderdeel van het project: een enorm areaal aan opslagruimten, met een vloer net boven het waterniveau en 9,75 m onder het niveau van de *terrace*. Hoewel het een gedurfde innovatie was in Londen, was het vermoedelijk minder schokkend voor Robert Adam die in de stad Edinburg met haar grote niveauverschillen had gewoond. Ook later ontwierp hij hiervoor nog oplossingen. Ook ligt het voor de hand om de invloed van Robert's Romeinse educatie en zijn kennis van Piranesi's gravures hierin te zien.

De gigantische bakstenen structuur met zijn kruisgewelven was toegankelijk vanaf zowel de nieuwe Theemskade als (via hellingbanen voor paarden) vanaf Durham Hill bij de Strand en York Buildings aan de westrand van de locatie. Voorzien van zijn eigen wegensysteem, dat een evenbeeld was van dat erboven, bood het aaneengesloten ruimten van een of twee verdiepingen hoog, verlicht en geventileerd door schachten die oprezen tot aan de bovengelegen straten.

Epiloog

Hoewel het Adelphi als model voor woningbouw geen onmiddellijke nakomelingen had, herhaalde de rivaal van de gebroeders Adam, Sir William Chambers in grote stijl de strategie waarmee het Adelphi was opgezet. In 1775 kreeg hij de opdracht om nieuwe overheidskantoren te ontwerpen op de locatie van het voormalige Savoy-paleis, verderop aan de Strand in oostelijke richting. Hij situeerde hier een *square* of hof met 'huizen' als kantoorruimte

difficult to sell (or lease) to a moneyed clientele who could choose where to live. It was only in the twentieth century, in the early period of the welfare state and on very flat *tabulae rasae* provided by the Luftwaffe, that multilevel living could reappear among the urban typologies considered for developing the domestic Barbican estate in the City of London. Even here, however, terraces of houses, though radically reinterpreted, occasionally appear below decks, hugging what appears to be the ground.

Doorsnede van het huis van David Garrick aan de Royal Terrace, tekening van de gebr. Adam
Section of David Garrick House, Royal Terrace, drawing by the Adam office

voor de ambtenaren bovenop een massief basement. Het complex was toegankelijk zowel vanaf de Strand, als vanaf de lager gelegen Theems: het water reikte tot aan de kaden onder het gebouw.

Hoewel de Woods in Bath al hadden geëxperimenteerd met projectontwikkeling in de vorm van tot ensembles samengevoegde woningen (de Circus, 1754, en de Royal Crescent, 1767), introduceerde het Adelphi op dat moment het concept voor de volgende ontwikkeling in de Londense woningbouw uit de late achttiende en negentiende eeuw: dat van een onder architectuur ontworpen ensemble van huizen, verenigd achter een paleisfaçade, die samengevoegd konden worden tot *squares*.⁵ Maar het *deck* werd nooit herhaald: er waren maar weinig locaties met het noodzakelijke niveauverschil en de notie van wonen boven pakhuizen of water was vermoedelijk moeilijk te verkopen (of te verhuren) aan een gefortuneerde clientèle die de keuze had overal te kunnen wonen. Het wonen op verschillende niveaus kwam pas in de twintigste eeuw weer in gebruik, in de beginjaren van de Britse *welfare state*, op de geheel horizontale, door de Luftwaffe achtergelaten tabula rasa. Het was één van de stedelijke typologieën die geschikt leken voor de ontwikkeling van Barbican in de Londense City. Maar toch zijn hier *terraces*, weliswaar radicaal geherinterpreteerd, soms benedendeks te vinden, zich vastklampend aan de grond.

Noten

- De in 1665 ontworpen voorstad St James was rond een *square* gelegd. In de achttiende eeuw werd Mayfair ontwikkeld; Hanover en Grosvenor Squares rond 1720.
- 'First rate' was de hoogste categorie 'woonhuis' van de vier, die de London Building Act van 1774 specificeerde; hiermee werd een eerdere terminologie gesystematiseerd. Zulke huizen moesten een waarde vertegenwoordigen boven de £850 en een terrein van meer dan 9 *squares*. Een *square* is ongeveer 10 m². Voor de laagste categorie waren de vereisten £150 en 3.5 *squares*. Andrew Byrne, *London's Georgian Buildings* (Londen: The Georgian Press, 1986).
- Zie voor de rol van de gebr. Adam als financiers en aannemers: Alistair Rowan, *Vaulting Ambition: The Adam Brothers, Contractors to the Metropolis in the Reign of George III* (Londen: Sir John Soane's Museum, 2007).
- Opschrift bij de gravure in *Works in Architecture of Robert and James Adam* (1779, 2^e deel; 3^e deel postuum, 1822; een kopie bevindt zich in de Guildhall Library). Muthesius merkt op dat het woord *terrace* – om een rij met dezelfde huizen te beschrijven – hier misschien voor het eerst wordt gebruikt. Zie: Stefan Muthesius, *The English Terraced House* (New Haven/Londen: Yale University Press, 1982).
- Bedford Square, uit ca. 1775, is het mooiste achttiende-eeuwse voorbeeld; in het negentiende-eeuwse Islington zijn meer curieuze voorbeelden.

Bibliografie

- Arthur P. Bolton, *The Architecture of Robert and James Adam* (Londen: Country Life, 1922)
- Andrew Byrne, *London's Georgian Buildings* (Londen: The Georgian Press, 1986)
- Howard Colvin, *A Biographical Dictionary of British Architects 1600–1840*, 3^e druk (New Haven/Londen: Yale University Press, 1995)
- G.H. Gater en E.P. Wheeler (eds.), 'The Adelphi: General' in: *Survey of London: volume 18: St Martin-in-the-Fields II: The Strand* (Londen: London County Council en London Survey Committee, 1937), 99–102; <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=68278>, gezien 31-1-2011
- Stefan Muthesius, *The English Terraced House* (New Haven/Londen: Yale University Press, 1982)
- Steen Eiler Rasmussen, *London. The Unique City* (Cambridge, MA: MIT, 1974 [1934])
- Alistair Rowan, *Vaulting Ambition: The Adam Brothers, Contractors to the Metropolis in the Reign of George III* (Londen: Sir John Soane's Museum, 2007)
- John Summerson, *Architecture in Britain 1530–1830*, 4^e druk, (Harmondsworth: Penguin Books, 1963)
- Roy Porter, *London: a Social History* (Harmondsworth: Penguin Books, 1994)
- Roy Porter, 'The Wonderful Extent and Variety of London', in: Sheila O'Connell (red.), *London 1753* (Londen: British Museum Press, 2003)
- A.A. Tait, *Robert Adam: The Creative Mind from the Sketch to the Finished Drawing* (Londen: The Soane Gallery, 1996)

Notes

- The early planned suburb of St James's had been laid out round its square, begun in 1665. In the eighteenth century Mayfair was developed with Hanover and Grosvenor Squares, started in the 1720s.
- 'First rate': the highest category of House of the four specified in the London Building Act 1774 which systematized previous terminology. Such houses had to be both valued in excess of £850 and an area greater than nine squares, a square being approximately 10 m². For the lowest category, the fourth, the figures were £150 and 3.5 squares. Andrew Byrne, *London's Georgian Buildings* (Londen: The Georgian Press, 1986).
- For the Adams' role as financier-contractors see Alistair Rowan, *Vaulting Ambition: The Adam Brothers, Contractors to the Metropolis in the Reign of George III* (Londen: Sir John Soane's Museum, 2007).
- Caption to the engraving from *Works in Architecture of Robert and James Adam* (1779 Second volume; third volume posthumous, 1822), a copy can be found in the Guildhall Library. Quoted in Stefan Muthesius, *The English Terraced House* (New Haven/Londen: Yale University Press, 1982). Muthesius notes that this may be the first appearance of the word 'terrace' to describe a row of similar houses.
- Bedford Square, of about 1775, is the finest eighteenth-century case. Many more eccentric examples followed in early nineteenth-century Islington.

References/Bibliography

- Arthur P. Bolton, *The Architecture of Robert and James Adam* (Londen: Country Life, 1922)
- Andrew Byrne, *London's Georgian Buildings* (Londen: The Georgian Press, 1986)
- Howard Colvin, *A Biographical Dictionary of British Architects 1600-1840*, 3rd edition (New Haven/Londen: Yale University Press, 1995)
- G.H. Gater and E.P. Wheeler (eds.), 'The Adelphi: General', in: *Survey of London: volume 18: St Martin-in-the-Fields II: The Strand* (Londen: London County Council and London Survey Committee, 1937), 99-102; <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=68278>, accessed 31 January 2011
- Stefan Muthesius, *The English Terraced House* (New Haven/Londen: Yale University Press, 1982)
- Steen Eiler Rasmussen, *London: The Unique City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1974 [1934])
- Alistair Rowan, *Vaulting Ambition: The Adam Brothers, Contractors to the Metropolis in the Reign of George III* (Londen: Sir John Soane's Museum, 2007)
- John Summerson, *Architecture in Britain 1530-1830*, 4th edition (Harmondsworth: Penguin Books, 1963)
- Roy Porter, *London: A Social History* (Harmondsworth: Penguin Books, 1994)
- Roy Porter, 'The Wonderful Extent and Variety of London', in: Sheila O'Connell (ed.), *London 1753* (Londen: British Museum Press, 2003)
- A.A. Tait, *Robert Adam: The Creative Mind from the Sketch to the Finished Drawing* (Londen: The Soane Gallery, 1996)